

“ЦАГААН ТҮҮХ” ДЭХ УЛС ТӨРИЙН ҮЗЭЛ САНАА, ТҮҮХЭН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Ц.Ганболд

МУИС, ШУС,

МУИС, Улс төр судлалын тэнхимийн профессор

Л.Идэр

МУИС, Улс төр судлалын тэнхимийн докторант

Түлхүүр үг: Төр, Цагаан түүх, төрт ёс

Хураангуй: Монголчуудын төрт ёсны үзэл санаа, түүнчлэн хууль цааз, цэрэг, дипломатын ёс, заншил, шашны зан үйлийн хэм хэмжээнүүд Монголын нийгмийн харилцааг зохицуулахад чухал хүчин зүйл болж байсан бөгөөд улмаар эдгээр нь Монголчуудын төрт ёсны сэтгэлгээг хөгжүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлжээ гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна.

Манай улсад Юань гүрний үеийн төрт ёс, улс төрийн сэтгэлгээний талаархи судалгаа хомс боловч энэ үеийн төрт ёс, төрийн үзэл, сэтгэлгээний гол чиглэл хандлагыг “Хоёр ёсны сургаал” тодорхой хэмжээгээр төлөөлнө гэж үзэх үндэслэлтэй юм. Хубилай хаан Умард Хятадыг эзлэн сууж байхдаа хятад түшмэдийн тусламжтайгаар тэдний эртний хуулийг орчуулан сонирхон судалж тэр дундаа Хятадын эртний Тан улсын хуулийг анхааран үзэж байжээ.

Энэ нь нүүдэлчний ахуй, зан заншил, төрийн хэв маягт тохируулан байгуулсан “Их засгийн агуулгаар эртний соёлт Хятадыг барьж болохгүйг ойлгож байсантай холбоотой. Хубилай хаанд тухайн үеийн хятад түшмэд нэлээд зөвөлгөө өгч ятган “Хятад улсыг эзэлье гэвэл заавал Хятад улсын хуулиар явах хэрэгтэй. Хятад улсын хууль хэрэглэвэл сая удаан тогтож чадна”¹⁹ гэж хэлж байв. Мөн Хубилай хааны бичгийн түшмэл Сюй Хэн “Монгол улс говь хязгаарын чанад үүссэн учир эдүгээ тэдний уг ёс Хятад газарт таарахгүй болсон

¹⁹ Баярсайхан Б. “Арван буянт номын цагаан түүх” УБ, 2002 он, 18-р тал

тул Хятад ёс хууль авч хэрэглэхээс өөр аргагүй болсон”²⁰ гэж бичсэн байна. Хубилай хаан ширээнд суухаасаа өмнө хятад түшмэл Яо Шу нарт хятадыг захирах хууль боловсруулах тухай шийдвэр өгсөн ба үүний үндсэн дээр 1262 онд зохиосон “Ярьж эмхэтгэсэн хуулийн бичиг (“Чжан-Дин-Тяо-Гэ”)” гарсан юм. Үүний дараа 1264 онд “Шинэ эмхэтгэсэн хуулийн бичиг”(Синь-Дин-Тяо), “Жиюан”-ийн 8-р онд “Эрхэн зөвлөлийн мужаас өргөн боловсруулсан хуулийн бичиг” (Шан шу-шэн зоу-дин-тяо-гэ) “Жиюан”-ийн 28-р онд (1291) “Жи-юаний шинэ хууль” (Жи-юан-синь-гэ) зэрэг хууль батлагдсанаас гадна Юань гүрний үед зохиосон нилээд бүрэн хэмжээний том хууль гэвэл “Их Юаний нэвтэрхий хууль”(Юань-дянь-жан), “Их Юанийн хууль цаазын бичиг”, (Түн-жи Тяо-гэ) болон “Ертөнцийг засах магад хууль” (Зин-ши-да дянь) зэрэг болно”²¹. Эдгээрээс “Их Юань улсын нэвтэрхий хууль” 1322 оноос өмнө гарсан хааны зарлиг, хуулиудын эмхэтгэл бөгөөд агуулга нь улс төр, нийгэм, эдийн засаг, соёлын бүхий л салбарыг хамарсан байжээ. Мөн Хубилай хааны төр засах хөтөлбөр буюу “Монгол улсын арван буянт номын цагаан түүх” төрийн бодлогын үндэс, төрийн их хаан, төрийн албан хаагч, шашин мяндагтны эрдэм чадал, тэдгээрийн баримталбал зохих албан ёс зүйн хэм хэмжээ, тэдгээр албан тушаалтнуудын үйлдсэн аливаа гэмт үйлдэлд ногдуулах ял шийтгэлийн хэлбэр зэргийг тусгасан нь төрт ёс, улс төрийн сургаалийн гол эх сурвалж юм.

Зарим судлаач “Хуулийн эмхэтгэл тэр тусмаа “захиргаа ба хууль засаглалын хэм хэмжээ” мөн нөгөө нэг утга нь “Төр ёсны сургаалийг... агуулсан хоёрдмол шинжтэй”²² бүтээл гэж үзсэн байна. “Цагаан түүх” бол төр засах хөтөлбөр юм. “Цагаан түүх” нийгмийн харилцааг зохицуулж, засаглалын хэм хэмжээг тогтоосон үзэл баримтлалуудыг тусгасан байгаа юм. “Арван буянт номын цагаан түүх”-ийг сурвалж бичигт “Монгол улсын дөрвөн төрийн арван буянт номын цагаан түүх” гэж тэмдэглэсэн байдаг бөгөөд зарим нэг судлаачдын бүтээлд “XIII-XIV зууны Монголын төрт ёсны сэтгэлгээн дэх цоо шинэ чиглэлийн үзэл санаа гарч ирсэн, гэж дүгнэсэн байна”²³. Энэхүү төрт ёсны сэтгэлгээ нь МЭӨ III зууны үед буюу Хүннү гүрний үетэй холбон авч үздэг. ”Хубилай хааны төр ёсны шинэтгэл бол Монголын нийгмийн сэтгэлгээний түүхэнд энэ зууны эхэн хүртэл уламжилсан ертөнцийн засаг хийгээд номын засгийг тэгшид явуулах зорилго бүхий хоёр ёсны номлол”²⁴ юм. XIII зууны 60-аад оны дунд үеэс Монголын эзэнт гүрний төрийн байгууламжийн бүтцэд

²⁰Мөн тэнд

²¹Далай Ч. Монголын түүх. (1260-1388) Гутгаар дэвтэр, УБ хот, 1992 он, 71 дэх тал

²²Баярсайхан Б. “Арван буянт номын цагаан түүх” УБ, 2002 он, 19-р тал

²³“Монголын философийн түүх” (XIII-XVIII зуун)УБ., 2000 он, 280 дахь тал

²⁴Монголын төрийн байгуулал улс төрийн сэтгэлгээний хөгжил (МЭӨ III- МЭ XX) УБ.,1995 он, Тэргүүн боть 63 дахь тал

өөрчлөлт орж, эрх мэдлийн төвлөрөл Дорно зүгт шилжиж “Хятад маягийн” хэв загвар бүхий “Юан гүрэн” байгуулагдсанаар “Монгол төрийн язгуур ашиг сонирхол, Чингисийн бодлогын залгамж шинж алдаагүй бөгөөд харин ч тухайн нөхцөлд зохицуулж, баяжуулсан гэж үзэлтэй”²⁵

“Цагаан түүх” Хубилай хааны төрийн үзэл, зарлигийн эмхэтгэл, хоёр ёсыг тэгш хослон явуулах агуулгатай юм. “Хоёр ёсыг тэгшид эндүүрэлгүй явуулахын товчоо арван буянт номын цагаан түүх”²⁶ гэж бичсэн нь уг сургаалын агуулгыг бүрэн илэрхийлж байгаа юм. Мөн нөгөө талаар улс төрийн баримт бичиг болох талаас нь “төр засах хөтөлбөр” гэж үздэг. Энэхүү эх сурвалжийн бөөгийн мөргөл буюу тэнгэр газар, байгаль шүтэх үзэлд тулгуурласан төрт ёсны үзэл сэтгэлгээнээс бурханы шашны үзэл сургаалд шилжин хөгжүүлснийг харуулна.

Хубилай эртний Төвд, Энэтхэгийн хаадын үзлээр шашин төрийг тэгш явуулах хоёр ёсны харьцааг зөв тогтоох улсын номын ёсоор засах энх амгалан болгох, мөн төрийн ёсоор засах жаргалын дээдийг эдлүүлэх үндсэн үзэл санааг баримтлан төр ёсыг тогтоосон байна. Энэ тухай “Цагаан түүхэнд” “ Дээд шашны үндэс номын эзэн лам ба их төрийн эрхэм ертөнцийн эрхэт хаан хийгээдийн үнэн номын засаг хивийн зангиа мэт алдаршгүй, хүнд хааны засаг алтны буулга мэт эвдэршгүй” гэжээ. “Цагаан түүхэнд” зааснаар бол Хубилай хааны ертөнцийн төрийг засах үндсэн “Эрт хүн амын тоо томшгүй наслах цагт хутагт саманд бодь сацийн хувилгаан олноо өргөгдсөн маха самади нэрт хаан Энэтхэгийн очирт суурины Магадын оронд хоёр ёсны дөрвөн их төрийг байгуулсан ажгуу. Тэр мэт хойно хүн амьтны зуу наслах цагт Хачийн Кашмир улс, Кушаны Монгол улс, Заан уулын Солонгос улс, Лигийн Сартуул улс, Түнхүний Нанхиад улс, Ингийн Төвд улс, Шингүний Балба улс тэргүүтэн замбуу тивд харьяат 16 их улс бүгд тус бүр хоёр ёсоор явах бөгөөтөл ялангуяа Энэтхэгийн Сүдданы хааны Артасиди нэрт хан хөвгүүн хааны төрийг хатадад шүтсэн цагтаа эрт Махасамди хаан байгуулсан хоёр ёсыг үлэмж шинэтгэн тансаг гайхамшигт явуулжээ. Хойно түүнчлэн ирсэн Кэнэскэгийн улсын эзэн Кэрүа нэрт хаан магадаар хоёр ёсыг явуулсан ажгуу. Тэр цагт бичний ураг Хар төвд улсад худагт хоньсим бодиссацийн хувилгаан нь Соронзон Гомбо нэрт хөвгүүн болон төрж мянган алтан хүрдийг эргүүлэгч хаан хэмээн алдаршаад тэрээр хамаг амьтанд туслан сэтгэж бүрүүн Томи ангуугийн хөвгүүн Томи жүгээ нэртийн бурханы номлосон таван язгуурт үсэг

²⁵Монголын төр ёс, эрх зүйн сэтгэлгээний зарим асуудал УБ., 2002 он, 64 дэх тал

²⁶Арван буянт номын цагаан түүх ОМАХ, 1981, 72-р тал

хийгээд эртний Богдсын байгуулсан дөрвөн их төрийг төгс бүхий ухаж ийн хэмээн Энэтхэгт илгээв”²⁷ гэсэн ажгуу.

Энэтхэгчүүд “Цагаан зааныг” бэлгэшээдэг бөгөөд “Цагаан түүхэнд” Аражаварад нэрт цагаан зааны оройд алтан хумхыг рашааны усаар дүүргэн тавьж олон шагилууд язгуутан зэрэглэн суусны дотор тэр их зааныг авч ирвэл тэр хумхыг хэний өвөрт ороод рашааны ус нь асгаралгүйгээр авбал буяны дээд заяат хаан хэмээюү”²⁸ гэж Энэтхэгийн домог зүйн агуулга бүхий санааг тусгасан байна. Энэ нь “Хоёр ёсны сургаал” Энэтхэгээс гаралтай болохыг өгүүлж буй баримт юм.Хубилай хааны үзлээр ертөнцийн төр ёсыг хэрэгжүүлэгч нь нэгдүгээрт: хаан, хоёдугаарт: номын багш, гуравдугаарт: бурханы лам хувраг ажээ. “Цагаан түүхэнд” зааснаар бол “Хоёр ёсноос анх урд номын ёсыг эрхэлж явуулагчин хэмээвэл төрийн хаанд авшигийн дөрвөн их мөрнийг хэн урсган чадвал номын эзэн гүүш хэмээгдэюү. Далай мэт судар тарни хоёрыг хоцролгүй хэн ухвал сурвал цорж лам хэмээн хотолд өргөгдьюү, зуун түмэн судрыг дүрвэлгүй хэн ухвал хягаарлалгүй билэгт азарай хэмээюү”²⁹ гэжээ. Ертөнцийн ёсыг урьтал болгодоггүй харин номын ёсыг урьтал болгож байв.

Гэтэл ертөнцийн ёсыг илүүд үзэж номын ёсыг огоорох аваас “Үнэн үгсээр үл явж, худал үгсийг хэрэглэнэ. Хоёр ёсоор үл явж магад хуулиар тогтооно. Үгээгүй ядууг үл хайрлан баялагуудын нүүрийг харна. Буянтан сайдыг хөнгөлж, худалч ховчийн үгээр явна. Дээрэнгүй догшин сэтгэлээр хоёр төрийг эвдэюү. Амьгүй чулуунаас ус эрьюү. Шүүсэн хар хорын усыг идээн болгоюү. Баримтгүй салхийг цаламдьюү. Тунгалаг далайг алгаар ууюү. Цаст ууланд явах арсланг бороогоор түүдьюү. Огторгуйгаар үймэгч тасыг урхидьюү. Түн модноо явах барст гаранга босгоюү”³⁰ гэж сургажээ. Энэ нь ертөнцийн хамаг муу бүхний үүдийг нээх тухай заасан бус уу. Мөн дээрх санаануудын өмнө тодотгол болгож “Бас хойд хойд цагт номын ёсоор ил явж, ертөнцийн үйлийг зөвшөөрнө” гэж номлосон нь ирээдүйг харсан төрийн номлолын нэг хэсэг гэж ойлгож болохоор байна. Цаашилбал “Цагаан түүхэнд “Бас эрт шигмүни бурхан ирээдүйг онож зарлиг болруун, Гөрөөдийн хаан арслан бөхөд гаднын зад дайсан хүч үл хурьюү. Егүүтгэхийн учир нь хэзээ хүрвэл уушигнаас нь хорхой гараад идэж алах мэт. Миний шашинд бус тэрсүүд хүч үл хурьюү. Мөнхүү миний ёстон самуурч эвдэх больюү гэж хоёр ёсоор үл явах ертөнцийн ёсыг хэрэгжүүлэгчийн төр, улсын ирээдүйн өнгө төрхийг тодорхойлон номлосон байна. Хоёр ёсны үзлийг хооронд нь нэгтгэн номлох бус тус бүрийн номлол, гүйцэтгэх ёстой үүргийг “... буян хилэнц хоёр,

²⁷Арван буянт номын цагаан түүх ӨМАХ, 1981, 73-74-р тал

²⁸Арван буянт номын цагаан түүх ӨМАХ, 1981, 80-р тал

²⁹Арван буянт номын цагаан түүх ӨМАХ, 1981, 77-р тал

³⁰Арван буянт номын цагаан түүх, Хөх хот, 1981, 93-94-р тал

цагаан хар хоёр, хүнд хөнгөн хоёр, үнэн худал, сайн муу, жаргал зовлон хоёр, эд ялгалыг үл мэдэхийн тулд үнэн номын засаг хэвийн зангиа мэт алдаршгүй, хүнд хааны засаг алтан буулга мэт эвдэршгүй хоёр ёсыг холилгүй тус бүр сайтар хичээгдэхүй” гэж сургажээ. Эндээс төр шашны үзэл номлолыг үндсэнд нь хатуу зөөлөн хоёртой холбон авч үзэж болох юм. Ертөнцийн буюу төрийн хууль цаазаар хүний зан мөр үйлийг, шашин номлол, сургаалаар сэтгэлийн гэгээрлийг засах гэсэн үндсэн санаатай ажээ.

Төрийн суу билэгт хаан, төрийн их сайд, түшмэлийн эрдэм боловсрол, бие, сэтгэлийн ёс жудгийг гурван их үйл, дөрвөн их төр, зургаан их үлгэр, долоон их бин, есөн их бэлгээр тэгшитгэн тогтоожээ. Энэ нь төрийг улам хүчтэй болгох гэсэн санааг нь зөвхөн хааны хүч, эрдмээс хамааралтай байдаггүй түүнийг хүрээлсэн ард түмэн, түшмэл буюу төрийн аппарат гэсэн гурвал хэлбэрээр оршин байж төр, улс хүчтэй байх тухай сургасан номлол юм. Ард иргэнийг амгалан тайван байлгах нь төрийн үүрэг хэдий ч иргэдэд сургасан номлол, сургаал цөөнгүй байна. Хубилай төрийг үзэх үзэлд хоёр ёсыг эрхэмлэн тэгш явуулахыг сургаж төрд эрдэм чадал ихт төрийн сайд түшмэлийн дагах ёстой ёс журмыг чухалд үзэж төрөөс тогтоосон хэм хэмжээг дагахаас гадна сэтгэлийн буюу номын засгийг чухалчлан үзэж түүний ёсыг хатуу номлон сургаж байв. Хубилай хоёр ёсыг тэгш явуулж байхыг эрхэмд үзэж төрийн албан ёсны тэмдэглэлт өдрүүдийг түмэн олон тэмдэглэн өнгөрүүлж байх тухай “Цагаан түүхэнд” нарийн зааж өгсөн байна.

“Цагаан түүхэнд” тэнгэр заяат Монголчуудын уламжлалт төрт ёс, улс төрийн сэтгэлгээний тэдгээрээс салгаж болшгүй логик холбоо бүхий язгуурын ойлголтыг дахин давтан өгүүлсэн байна. Үнэндээ бол Юан гүрний төрийн их шүтлэг гарцаагүй “Мөнх хөх тэнгэр” агаад тэрхүү их хүч, эзэн богд Чингисийн соёрхол ивээлээр “Их гүрнийг” байгуулсан нь гарцаагүй юм. Энэ тухай мөнх хөх тэнгэрийн хүчинд их суу залийн ивээлээр сод богд Чингис хааны соёрголоор таван өнгө, дөрвөн харь их улс дорно улаан Хятад, Нангиад, Умар дорно хар Төвд, Битүүд, Дорно өмнө Балба, өрнө Хэлиэд, Өрнө умар тэшиг, төвийн дөчин түмэн хөх Монгол Ойрад” гэсэн хэмжээлшгүй их газар нутгийн эзэн зөвхөн Монголчууд л байсныг гэрчлэн өгүүлсэн нь төрийн бодлогын залгамж чанар нүүдэлчдийн нарийн байсныг харуулна. Хубилай хаан “Тэнгэризмийн ёс зүйг нь буддын шашин болгон өөрчилсөн”³¹ нь төрийн уламжлал шинэчлэлийг хослуулах арга ухааныг нарийн эзэмшсэнийг харуулна. “Уул үзээгүй хормой шуух, ус үзээгүй гутал тайлах” гэсэн ардын зүйр үг нөгөө талаар төрийн “алтан аргамж”, “хар хайрцагны бодлого” гэж байсан бол түүний тод жишээ “Хубилай сэцэн хааны” энэхүү бодлого байлаа.

³¹Арван буянт номын цагаан түүх ӨМАХ, 1981, 80-р тал

”Хоёр ёсны асуудлын талаар нилээдгүй мэдээг агуулсан сурвалж бол цагаан түүх зохиол юм. <<Арван буянт номын цагаан түүх>> гэдэг энэ номыг голчлон <<Цагаан түүх>> хэмээн нэрлэж заншжээ. Цагаан түүх ном нь хэд хэдэн хувилбартай. Энэ нь XIII зууны түүхийн тулгар бичгийн нэг мөн. Тус ном бол Хубилай цэцэн хаан зохиосон хэмээн Ордосын Хутагтай цэцэн хун тайж мэдээлжээ. Мөн эрдэнийн товчид иш татан бичсэн оршил өчил ч бас бий. Улс төрийг засан тохижуулахад хамгийн гол анхаарах зүйл <<Энх-Амгалан>> сахиулах, нөгөө нь <<Зол жаргалтай>> байлгахад чиглэсэн гол санаа байдгийг номонд тэмдэглэжээ. Тэгээд ч <<хэмжээгээрээ бага боловч утга ёс, гүн улс төрийн гүн ухааны зохиол мөн>>³²гэдэг нь тодорхой ажгуу.

Монголчуудын төрт ёсны асуудлыг олон талаас нь авч үзэх хэрэгтэй. Төрт ёс зан заншил, ёс зүйн тухай өгүүлэхэд зан үйлийн асуудалд анхаарлаа хандуулах нь чухал юм. Зан үйл нь нилээд төлөвшин тогтож ирэхдээ улс гүрэн ёс дэг, зан заншил, бүхнийг дагаж мөрдөх хэв ёсны шинжтэй болдог ажээ. Ийм учраас монголын төрт ёс, ёс заншлын уламжлалаас суралцах шинэ нөхцөл байдалд тохируулан хэрэглэх зүйл олон буй юм. Эртний монгол газар нутаг дээр төр улс үүсэн тогтсон цагаас эхлэн төр, засаглалын хэм хэмжээ бий болон төлөвшиж иржээ. Монгол улсад төр зан заншил уламжлалтай салшгүй холбоотой хөгжиж иржээ. Төрд зан заншил уламжлал ихээхэн нөлөөтэй байсан нь амьдрал ахуйтай ойр, хүний оюун ухаанд шингээж өгч байснаараа онцлог юм. Ийнхүү ард түмний зан заншил, хэв ёсыг дээдэлж чадсанаар Монгол улсын төр хүчин чадалтай, амьдралд хэрэгжиж биелэлээ олж байжээ. Монголын төрийн уламжлал нь дараа дараагийн үедээ уламжлал болон төр засаглалын эх сурвалж нь болж хөгжиж ирсэн. Монголын төрийн уламжлал, зан заншлын хэм хэмжээ нь онцлог төдийгүй нийгмийн харилцааг зохицуулахад зонхилох нөлөө үзүүлж он цагийн явцад улам төгөлдөржин боловсронгуй болсоор ирсэн байна. Эртний Монгол нутагт амьдарч байсан нүүдэлчдийн төр, улс байгуулах гэсэн хүсэл, сэдэл, үйл ажиллагаа нь тэдний өөрсдийнх нь дотоод, гадаад хөгжлийн өвөрмөц онцлог бүхий шууд үр дагавар байв.

Монгол газар тархай, бутархай байсан олон овог аймгийг нэгтгэн нягтруулж, төр улс байгуулсан нь юуны өмнө тэдгээр овог, аймгийн нэр хүнд бүхий удирдагчийн үйл ажиллагааны шууд үр дагавар, нөгөө талаар монгол төрийн үндэс суурийг бүрэлдүүлэн төлөвшүүлэхийн эхлэл, үүсгэл, түүнчлэн хэв ёс зан заншлын хэм хэмжээг хойш хойшдоо өвлөн уламжлуулах түүхэн бодитой үйл явц байжээ. Монгол нутагт үлдэж хоцорсон хад чулуунд сийлсэн үйсэнд бичсэн хаадын зарлиг захиас, мөн пайз, тамга, гэрэгэ зэрэг төрийн үйл явцтай холбоотой эх баримт сэлтүүд нь Монгол оронд төрт ёс хөгжиж хойч

³²Арван буянт номын цагаан түүх, Хөх хот, 1981, 70-р тал

үедээ уламжилж ирсний баталгаа ач холбогдолтой эх сурвалж мөн. Монголчуудын төр ёсоо хүндлэн дээдлэх, хуулиа чанд сахин биелүүлэх нь хэдийгээр нэгдсэн төр түүнээс өмнөх үеийн төрийн хэмжээний хүчин чадлын нэгэн илрэл боловч Монголчуудын нэн эртнээс эхлэн <<Хөх тэнгэр>>-ийг шүтэн биширч хааныг тэнгэртэй адилтгаж түүний гаргасан зарлигийг бүхнээс хүчтэй хэмээн үзэж байсан нь Монголчуудын төрөө хүндлэх, хуулиа дээдлэх үзэл бодол төлөвшихөд чухал нөлөө болсон байна. Шашны зан үйлийн ийм байдлыг шилжүүлэн авч төрийн хуульд тусгаж хуульчилж байсан нь Монголчуудын төрт ёсны үйл ажиллагааны нэгэн өвөрмөц онцлог байв.

Abstract: The state of Mongolian is ideas, rule of law, military, diplomacy, custom and religious rituals were important factors to regulate Mongolian social relations then the conclusion is that all of those things were an important impact to development of the state of Mongolian mind.

Номзүй

- Арванбуянтномынцагаантүүх.Монголынтүүхэнсурвалжбичгийн 2-р боть, УБ.,2006он
- Баярсайхан Б. “Арван буянт номын цагаан түүх” УБ, 2002 он
- Бира Ш. Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа УБ., 2001 он
- Бира Ш.Түүвэрзохиол, “Монголднэгдсэнтөрбайгуулагдажфеодализмбүрэлдэнтогтсоннь” УБ.,1960он
- Далай Ч. Монголын түүх. (1260-1388) Гутгаар дэвтэр, УБ хот, 1992 он
- Ишжамц.Н “Монголднэгдсэнтөрбайгуулагдажфеодализмбүрэлдэнтогтсоннь” УБ.,2002он
- Лүндэндорж Н. Эрх зүйн сэтгэлгээний чиг хандлага УБ., 2003 он
- Лүндэндорж Н. Төрийн онол УБ., 2005 он
- Монголынтөр, эрхзүйнтүүхУБ., 2010 он
- МонголынфилософийнтүүхУБ., 2000 он
- Санждорж.М “Монголтөрийнтүүхээс” УБ.,1998он
- Баярхүү.ГМонголыннэгдсэнтөрийнболондарааүеийнхуульцааз,
заншлынхэмхэмжээгхарьцуулансудалсаннь /XIII-XVIII зуун/ УБ.,1997он
- Жамбал.АУлстөрийнсургаалийнтүүх УБ.,2001он
- Жүгдэр. Ч Монголд феодализм тогтох үеийн нийгэм-улс төр, гүн ухааны сэтгэлгээ /Эртнээс XIV зуун хүртэл/ УБ.,1987 он
- Жүгдэр. Ч XV-XVIII зууны Монголын нийгэм-улс төр, гүн ухааны сэтгэлгээний хөгжлийн тойм УБ.,1984 он
- Чагдаа Х “Монголчуудын философи сэтгэлгээний үүсгэл, түүхэн уламжлал УБ., 2006 он

Юндэндорж А Эртнийөрнө, дорнынмэргэдийнулстөрийнсэтгэлгээнийонол, сургаал, тэргүүндэвтэр, УБ., 2001 он

Юндэндорж.А, Атар.ЮӨрнө, дорнынмэргэдийннийгэм-улстөрийнонол, сургаал, дэд, гутгаардэвтэр, УБ., 2003 он

АНАРХИЗМ - НИЙГЭМ-УЛС ТӨРИЙН АЯДУУ ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ БОЛОХ НЬ

Г.Цэнд-Аюуш

*МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхмийн зөвлөх дэд профессор, доктор*

Н.Ариунаа

*МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхмийн докторант*

Түлхүүр үг: Анархист үзэл, албадлага, эрх чөлөө, шударга ёс

Анархизм- латин үгнээс гаралтай анархос- буюу захирагчгүй, засагчгүй засаглал гэсэн утгыг илэрхийлнэ/. Анархизм- хүн эрх чөлөөтэй байхад басхүү түүнийгээ эдлэхэд төр үргэлж саад болдог тул аливаа нэг албадлага, хууль дүрэмгүйгээр хүмүүний нийгэм хамтын амьдралаа өөрийн жам ёсны үндсэн дээр зохион байгуулж оршин тогтнох ёстой³³ гэж номлодог үзэл баримтлал. Анархизмыг аливаа төр засагт дайсагнан ханддаг, жижиг хувийн өмчтөний эрх ашиг, тариачны аж ахуйг том үйлдвэрлэлд тулгууласан нийгмийн дэвшлийн эсрэг сэргүүлэн тавьдаг хувиа аргацаасан жижиг хөрөнгөтний мөлжлөгийн шалтгаан, ангийн тэмцэл, пролетарийн диктатурыг ойлгож чаддаггүй нийгэм- улс төрийн урсгал³⁴ гэж марксистууд үздэг байв. Угтаа бол анархизм аливаа хэлбэрийн албадлага, хүчирхийлэлд тулгуурласан засаглалыг халах, оронд нь иргэдийн эрх чөлөөт, сайн дурын холбоо бүхий “нийтийн сайн сайхан”-ны үйлсэд зориулагдсан үзэл санааг номлодог, түүнийгээ нийгмийн амьдралд хэрэгжүүлэхийг гол зорилго болгодог. Хэдийгээр төр, засаггүй нийгмийн тухай үзэл санаа анархизмын үндсэн агуулга, гол зорилго болдог хэдий ч анархизм бүхэлдээ нэгдмэл, цогц онол, сургаал болж боловсрогдоогүй, зорилгодоо ямар арга замаар хэрхэн хүрэх талаар анархистууд харилцан ялгаатай өөр өөр ойлголт төсөөлөлтэй байсанд хэргийн гол оршино. Тиймээс улс орнуудын түүхэн

³³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Anarchism>

³⁴ Философийн толь. УБ., 1990, 25-р тал